

Тамара Макаренко

ПИТАННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ПРОГРАМАХ ПАРТІЙ САМОСТІЙНИЦЬКОГО СПРЯМУВАННЯ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

На підставі матеріалів тогочасної преси та опублікованих документальних джерел проаналізовано вимоги з національного питання українських партій самостійницького спрямування, схарактеризовано вплив партійних положень на формування та становлення етнополітики. Доведено, що етнічний чинник посідав чільне місце як в ідеології, так і в практичній діяльності політичних партій. Показано відмінність між національними вимогами самостійників та інших політичних сил.

Ключові слова: національні меншини, національна політика, етнополітика, самостійники, політична партія, програма партії.

З перших днів існування Українська Центральна Рада проголосила гасло забезпечення прав національних меншин як один із пріоритетних напрямків своєї політики. Основними національними вимогами визвольного руху стали визнання рівності усіх націй і народностей, забезпечення їхніх прав, пропорційне до національного складу населення українських земель представництво у Центральній Раді та органах виконавчої влади, вільний розвиток культурного життя, національно-персональна автономія, фінансова підтримка національних організацій і установ.

Національні вимоги знайшли відображення у програмних документах політичних партій, які мали представництво в Центральній Раді. Вагомий вплив у ній із самого початку здійснювали партії автономістично-федералістичного спрямування – Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Українська соціал-демократична робітничая партія (УСДРП). Посівши провідне становище у всіх керівних структурах, представники цих партій фактично формували основні напрями державної політики в 1917 р. загалом і етнополітики зокрема. В історичній літературі останнім часом з'явилося чимало робіт, присвячених діяльності УПСР, УПСФ, УСДРП. На жаль, партіям самостійницького спрямування, їх місцю і ролі в національно-визвольному русі, а також аналізу запропонованої національної політики приділено недостатньо уваги. До таких політичних сил періоду Української революції належали Українська народна партія, Українська партія самостійників-соціалістів, яка організаційно оформилася в грудні 1917 року, і Українська демократично-хліборобська партія.

Під час написання статті були використані праці Т. Геращенко [1], О. Любовець [2], Д. Мухи [3], О. Старуха [4], В. Устименка [5], присвячені діяльності політичних партій самостійницького спрямування та етнополітичним процесам в Україні на початку ХХ ст. Однак, на жаль, окремого сучасного дослідження саме політики щодо національних меншин зазначених партій нема. Джерельною базою роботи стали архівні документи, матеріали тогочасної преси і партійні документи.

Український самостійницький рух виступав реальною альтернативою в суспільно-політичному розвитку Української революції і в цей час був представлений такими політичними організаціями: “Союз української державності”, “Братство самостійників”, “Військовий клуб ім. П. Полуботка”, а також політичними партіями – Українська народна партія (УНП), Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), Українська партія самостійників-соціалістів (УПСС) [3, с. 27]. Зазначимо, що УПСС була єдиною серед цих політичних сил, яка мала представництво в уряді УНР.

Самостійницький напрям українського національного руху на початку революції був ще нечисленним, хоча й заявив про себе практично з перших днів. Так, уже на національній маніфестації в Києві 19 березня 1917 р. були виставлені й гасла: “Самостійна Україна з вільною Росією”, “Самостійна Україна з гетьманом на чолі” та інші.

У відозві Українського революційного комітету в Петрограді “До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів у Петрограді” від 2 березня 1917 р., хоч висувалося тактичне гасло створення російської федерації з широкою автономією України, проте наголошувалося: “Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність, і лише створення власного суверенного державного організму може забезпечити якнайширший культурний розвиток українського народу” [4, с. 78].

У першому числі “Робітничої газети” від 30 березня 1917 р. М. Ткаченко, один із лідерів УСДРП, у своїй статті писав, що за обставин війни деякі українські соціал-демократи при-

йшли “до признання, що тільки у власній державі зможемо створити дійсно демократичний лад” [6]. Цей факт підтверджують слова лідера УСДРП, сказані на нараді з російською демократією на початку квітня 1917 р.: “В Українській С. Д. кілька течій – самостійницька, строго автономістична (більш сильна) і відкидаючи Федерацію (слабка)” [4, с. 78].

Погляди самостійників були узагальнені в програмі Української народної партії (1902 р.), новаціями якої були визначення у загальних рисах політичного устрою України як президентської республіки. Допускалась автономія як етапний період на шляху до самостійності. Лідер самостійників М. Міхновський у своїх політичних концепціях, зробивши ставку на українську інтелігенцію як соціальну основу власної платформи, набув статус лідера національно-радикальної течії в українській правовій і політичній думці початку ХХ століття, а утворена ним політична партія залишила визначальний слід в історії самостійницького руху; з її діяльністю пов’язана розробка ідейно-теоретичної платформи самостійників і вся їхня практична робота.

У березні 1917 р. Українська народна партія відновила свою діяльність. Делегати її першого з’їзду (квітень 1917 р.) підтримали вимогу автономії України та перебудови Росії на федеративну республіку, проголосивши у постанові “Російська держава мусить бути перебудована на федеративних засадах” [7].

Підтримка цієї вимоги свідчила про адекватну оцінку лідерами партії поточної політичної ситуації й абсолютно не означала відмову партії від ідеалу самостійної Української держави. На цьому етапі УНП розуміла гасло автономії України як певний об’єднувальний чинник, навколо якого повинні були згуртуватися всі українські політичні сили, незалежно від ідеологічних поглядів. Однак автономія та федерація не вважалися партією кінцевою метою національно-визвольних прагнень українців, а розглядалася лише як перший крок на шляху творення самостійної незалежної держави.

Крім того, партійний з’їзд затвердив провід партії і прийняв програму Окремою резолюцією з’їзду зазначалося про рівність і рівноправність народів, які проживали на теренах Російської імперії, та були поставлені вимоги: “Тимчасовий уряд повинен негайно видати декларацію, обіцяючи українському народу й іншим недержавним народам ті свободи, які обіцяли польському народові. Необхідно негайно утворити українські легіони по цілій Україні” [8].

У новій програмі УНП зазначалося, що український народ, який складається переважно з селянства, може тільки тоді використовувати природні багатства своїх земель, стати багатим і сильним та зрівнятися з іншими культурними народами світу, коли забезпечить собі незалежне державно-національне життя. Концепцією, викладеною у програмі, передбачалася побудова самостійної та суверенної України з вільним політичним та економічним розвитком. Вважалося за доцільне забезпечити автономію (самоврядування) Галичині й Кубанщині, які перебували в інших історичних та економічних умовах.

Поруч із викладеними положеннями важливе місце у програмних документах УНП займають питання міжнародних відносин. Стаючи на захист національних прав українців, партія намагалася забезпечити їх, не порушуючи прав інших народів. Тому самостійники передбачали автономію для національних меншин. Зробивши докладний аналіз положення знедолених націй і народів, які проживали у так званих демократичних країнах – Англії, Німеччині, Австрії, УНП доводила безгрунтовність такої демократії, виступала з критикою польських і російських соціал-демократів за їхнє ставлення до вирішення національного питання. Крім того, програма партії передбачала загальнодемократичні свободи, зокрема “свободу національності”, “право обирати до парламенту від кожної нації «число депутатів пропорційне числу людності», а також “автономність областей і країн, незважаючи на обсяг їх (які того хочуть), що відрізняються чи народністю, чи окремими умовами життя, – аби не була гноблена національна меншість чи нація слаба” [9, с. 158].

Гарантією законності й правового порядку в державі вважалася незмінність суддів. У програмі декларувалися зверхність законів, рівність перед ними всіх громадян України незалежно від національності, віри, статі й достатків. Планувалося законодавчо охороняти права національних меншин, забезпечити викладання у школах їхніми мовами. Державною мовою проголошувалась українська.

17 грудня 1917 р. на Всеукраїнському з’їзді, де власне і відбулося об’єднання всіх самостійницьких груп і течій, головною темою обговорення стала національно-державна політика, а основним результатом було прийняття нової партійної програми новоствореної УПСР [10]. На з’їзді було обрано Центральний комітет партії (голова О. Макаренко) й ухвалена резолюція з вимогою негайного проголошення УНР самостійною і незалежною державою, об’єднаною у своїх етнографічних межах із забезпеченням їх автономного життя.

Програма самостійників-соціалістів значною мірою повторювала програмні положення УНП. Це стосувалося робітничого та аграрного питань, принципу об’єднання українських робітників і хліборобів у національні організації, вирішення питань у справі суду, просвіти, релігії, а також забезпечення прав національних меншин.

Згідно з програмою, законодавчим органом у незалежній Україні мав бути парламент (Центральна українська рада), що обирався на основі загальних, рівних виборів із таємним

голосуванням. Виборчі округи формувалися в межах національних. Представництво в парламенті пропорційне до кількості населення міст і сіл, а також кількості національних меншин: “від кожної нації число депутатів пропорційне числу людності” [11, с. 53–72].

У розділі програми “Декларація прав українського народу” закріплювалися основні права і гарантії для громадян, серед них – свобода друку, слова й освіти, свобода національності, релігії, совісті, переконань.

Як і попередньо, у програмі державною мовою проголошувалася українська, на яку необхідно було перевести всі державні заклади, назви вулиць і установ. Церковна служба також повинна була проводитися українською мовою. Загалом проголошувалася свобода совісті та віросповідання: “релігійна справа кожної нації є річчю незайманою, позаяк воля віри і переконань є підвалиною дійсної народної свободи” [11, с. 53–72].

У просвітній справі планувалося відділити школу від держави та передати середні школи у розпорядження громад. Вищі школи мали бути автономними та незалежними від держави та уряду. Право на освіту було безкоштовним та поширювалося на всіх громадян УНР. Разом з тим, закріплювалося, що кожна нація, незалежно від числа її членів, повинна мати свої школи і просвітні інституції, а право викладання рідною мовою у них має забезпечуватись особливими законами: “право мати свою національну школу рідною мовою є святе право кожної нації, кожного народу” [11, с. 70].

Серед документів Всеукраїнського з’їзду самостійників-соціалістів заслуговує на увагу постанов “У справі щодо суду на Україні”. Згідно з нею, у місцевостях із багатонаціональним населенням передбачалося створення суду для розгляду справ, однією зі сторін яких були представники національної меншості: “На територіях мішаних, де живуть разом різні нації, а тим паче коли їх інтереси не погоджені, а може, і протилежні, суд мусить бути “третейським”, надто тоді, коли до суду звертаються члени двох різних націй” [11, с. 65].

Ідею самостійної незалежної України підтримувала й Українська демократично-хліборобська партія. На Установчому з’їзді партії, який відбувся 29 червня 1917 р. у м. Лубни Полтавської губернії, була прийнята партійна програма. Згідно з нею, національне питання пропонувалося вирішити шляхом перетворення Російської імперії на федеративну демократичну республіку із входженням до її складу України на правах широкої національно-територіальної автономії. Водночас проголошувалося забезпечення прав національним меншинам, які проживали на території України [12].

За всіма національними меншинами визнавалися: право пропорційного представництва у всіх державних установах, широке місцеве самоврядування і культурно-національна автономія. Крім того, висувалася пропозиція створити державні фонди, кошти з яких ішли б на задоволення культурних потреб кожної національності, пропорційно її чисельності. Вважалося, що тільки виконання цих умов давало шанси повернути на свій бік неукраїнське населення та нейтралізувати їхнє можливе бажання виступити проти українського руху.

Тож лідери партії обстоювали ідею, що Україна має стати Батьківщиною для всіх своїх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Разом з тим, у програмі наголошувалося, що “...але одночасно ми маємо право вимагати од національних меншостей, які живуть на нашій землі, щоб інтереси цієї землі були для них так само близькі і дорогі, як і для нас” [9, с. 135]. Така політика лідерів УДХП повністю збігалася з позицією провідних партій Центральної Ради, які вважали за доцільне підтримку національних меншин, розробку щодо них відповідних законів, створення для їх виконання органів місцевого самоврядування.

Зазначимо, що самостійники не ставили перед собою мети захоплення влади за будь-яких умов, а навпаки, підтримували українську владу. Єдиною їхньою метою було те, щоб ця влада проголосила незалежність України. Вони запропонували проект творення української державності на засадах націоналізму, причому під нацією вони розуміли, на відміну від федералістів і консерваторів, спільність людей передусім за етнічною ознакою. Разом з тим, у поглядах на державу самостійників-соціалістів були й відверто слабкі ідеї, серед яких і вирішення національного питання. З одного боку, проголошувалася рівність усіх націй, які живуть в Україні, можливість їхнього культурного розвитку, а з другого – українці піднімалися до ролі “старшого брата”. Зокрема, в самому статуті партії зазначалося, що її членами можуть бути тільки українці. Адміністративні посади також могли обіймати лише вони.

У підсумку зазначимо, що, на відміну від партій автономістсько-федералістського напрямку, партії самостійницького напрямку основним чинником державного будівництва проголошували соборність та національність, а принципом верховенства етнонаціонального чинника визначався “Україна для українців”. Між іншим, це гасло політичні опоненти самостійників сприймали як націонал-шовіністичне. Зовсім інакше розуміли “Україну для українців” самі самостійники, тобто в їхньому трактуванні це був заклик до національного протистояння, ворожнечі, але задля власного визволення. На думку лідерів самостійницького руху, протистояння в такий спосіб було неминучим, оскільки боротьба за власну незалежність завжди спрямована проти якоїсь держави і, відповідно, частково проти її народу. Забезпечення ж прав національних меншин для українських самостійників узгоджувалося зі

ставленням самих етнічних меншин до справи українського державотворення. Саме цим – взаємними зобов'язаннями в питанні ставлення до національних меншин – партії самостійницького напрямку і відрізнялися від соціалістичних партій. Якщо для соціалістів питання забезпечення прав національних меншин випливало з інтернаціональної єдності трудящих, то для українських самостійників воно безпосередньо узгоджувалося зі ставленням самих національних меншин до справи українського державотворення.

Аналіз програмних документів і діяльності цих партій дає змогу зробити висновок, що самостійницька ідея державності мала неперервний розвиток, а запропонована політика щодо неукраїнського населення була демократичною, прогресивною і здебільшого збігалася із етнополітикою Української Центральної Ради.

Література

1. Герашенко Т. С. Українські самостійники в національно-визвольній боротьбі в 1917 – на початку 1918 рр. / Тетяна Сталівна Герашенко // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2009. — № 1. — С. 232–241.
2. Любовець О. М. Українські партії революційної доби 1917–1920 рр.: нариси історії та програмні документи / О. М. Любовець; НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. — К.: Парламентське видавництво, 2012. — 612 с.; Еволюція національних програм українських політичних партій // Україна від самостійності до соборності. Збірник. — К.: ІПіЕНД, 2004. — Вип. 26. — С. 176–190. (Серія "Політологія і етнологія"). Організаційне оформлення УДХП та її програмні засади // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. — (Серія "Історія, економіка, філософія"). — К.: КДЛУ, 2000. — Вип. 4. — С. 191–195.
3. Муха Д. Діяльність Української партії самостійників-соціалістів (грудень 1917 – квітень 1918 року) / Д. Муха // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. — К.: КДУ, 2007. — Вип. 89-90, 2007. — С. 26–29. — (Серія "Історія").
4. Старух О. В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти / О. В. Старух // Українська революція 1917-1918 рр. (проблеми, пошуки, узагальнення). — Запоріжжя, 1998. — С. 65–118.
5. Устименко В. М. Етнополітичні процеси в Україні на початку ХХ ст.: стан та особливості / В. М. Устименко; НАН України, Інститут історії України. — К.: Ін-т історії України, 2007. — 81 с.; Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1929 рр.): [монографія]. — К.: Ін-т історії України, 2010. — 142 с.
6. Робітничка газета. — 1917. — 30 березня.
7. Робітничка газета. — 1917. — 11 квітня.
8. Киевская мысль. — 1917. — 24 апреля.
9. Українські політичні партії кінця ХІХ — на початку ХХ ст.: програмні і довідкові матеріали. — К.: Фенікс, 1993. — 336 с.
10. Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). — К.; Відень, 1920. — 88 с.
11. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: програмні документи перших українських політичних партій / [упор. В. С. Журавський]. — К.: Науково-інформаційне підприємство "Пошук", 1992. — 96 с.
12. Основні положення програми УДХП (виклад). — Нова Рада. — 1917. — 9 липня.

On the basis of media materials of that time and published documentary sources there is an analysis of the requirements of the national problem of Ukrainian parties with independent direction, and the influence of party positions in the formation and establishment of ethnic policy is characterized in this article. Proved that the ethnic factor both in ideology and in practice political parties occupied the prominent place. There is an attempt to show the difference between the national requirements of independent-men ("samostiynyky") and other political forces.
 Keywords: national minorities, national policy, ethnic policy, independent-men ("samostiynyky"), political party, party program.